

Geloven In Welzijn

Religie en welzijn bij adolescenten in Nederland.

Thesis
Master Jeugdstudies, Universiteit Utrecht

2013 - 2014

Student:

Wout Schonewille
1^e H. van Alphenstraat 14
2801 PC Gouda
Student nr. 4003071

Begeleider:

Prof. Dr. W. A. M. Vollebergh

16 juni 2014.

Universiteit Utrecht

Samenvatting

Inleiding: In deze studie wordt de beschermende werking van religie op welzijn en levensstijl bij Nederlandse adolescenten onderzocht. Daarnaast wordt verwacht dat bij een hoge religieuze dichtheid de beschermende werking van religie zal toenemen. **Methode:** Voor deze studie is gebruik gemaakt van de Health Behaviour School-Aged Children (HBSC) dataset met 5719 jongeren. Multivariabele regressie-analyses zijn uitgevoerd om het effect van religie, gemeten in religieuze opvoeding en belang van geloof, te onderzoeken op welbevinden, middelengebruik, seksueel risicogedrag en mediagebruik. Vervolgens is met multivariabele regressie-analyses onderzocht of de religieuze dichtheid de beschermende werking van religie laat toenemen.

Resultaten: Er is een beschermende werking gevonden van religie bij rooms katholieke jongeren, ongeacht geloofsbelang. Bij protestantse jongeren is de beschermende werking afhankelijk van het geloofsbelang. Er is een bescherming van religie op alle welzijnsvariabelen bij islamitische jongeren. Mediagebruik bij protestantse jongeren is lager dan bij niet religieuze jongeren in tegenstelling tot islamitische jongeren waar dit hoger is. Religieuze dichtheid heeft geen structureel effect op de beschermende werking van religie. Bij rooms katholieke en islamitische jongeren is er minder seksueel risicogedrag bij minder geloofsgenoten op school. Protestantse jongeren, zonder geloofsbelang, drinken meer bij een hoge religieuze en protestantse dichtheid. Protestantse en islamitische jongeren hebben minder mediagebruik in een omgeving met meer geloofsgenoten. **Discussie:** De beschermende werking van religie op welzijn en mediagebruik is voldoende aangetoond bij Nederlandse adolescenten. Mediagebruik is hoger bij islamitische jongeren omdat hun religiebeleving hiervan afhankelijk is. Er is geen structureel effect van religieuze dichtheid gevonden maar wel meer risicogedrag en minder mediagebruik in een omgeving met meer geloofsgenoten.

Geloven In Welzijn

Dat religie en religieuze betrokkenheid van jongeren relevant is voor hun welzijn blijkt uit een scala van onderzoeken beschreven door Dollahite, Hardy & Layton (2011), Cotton, Drotar, Rosenthal, Tsevat & Zebracki (2006) en Koenig, Khalifa & Zaben (2012). Geloofsparticipatie of een religieus commitment heeft niet alleen effect op de morele en identiteitsontwikkeling, maar is ook voorspeller van een meer sociale attitude (Dollahite et al., 2011), minder middelengebruik (Mason, Mennis & Schmidt, 2012) en minder depressie en angst bij adolescenten (Rasic, Robinson & Sareen, 2012) als ook een beschermende factor voor overmatig internet gebruik (Charlton, Soh, Ang & Chew, 2013).

De beschermende werking van religie op middelengebruik, welbevinden en mediagebruik bij adolescenten wordt in de literatuur verklaard door de persoonlijkheid van de adolescent die vanuit een religieuze overtuiging een sterke zelfcontrole heeft en een hoge verwachting van het eigen gedrag (Kim-Spoon, Farley, Holmes, Longo & McCullough, 2013). Een andere verklaring voor de relatie tussen religie en aspecten van welzijn en leefstijl is gevonden in het microsysteem zoals ouders (Brown & Farmer, 2013), vrienden en religieuze instituties (Anye, Gallien, Bian & Moulton, 2013). Voor zover wij weten, is er geen onderzoek gedaan naar het macrosysteem, de samenleving of omgeving als verklarende factor voor het effect van religie.

Omdat veel van het onderzoek naar de relatie tussen religie en welzijn of leefstijl uitgevoerd is in Amerika met een voornamelijk christelijke samenleving is het effect van een gesecculariseerde samenleving, zoals in Nederland, onbekend. Door de Graaf en Kelly (1997) is aangetoond dat religieuze dichtheid gerelateerd is aan religieuze participatie, zoals kerkbezoek, wat weer een negatief effect heeft op middelengebruik (Freeborn & Mellor, 2011). De vraag is of er ook een direct effect is van de religieuze dichtheid waardoor de beschermende werking van religie anders is in Amerika dan in Nederland, maar ook een verschil kan geven tussen de Randstad of de Bible-belt, de geografische band door Nederland met grote concentraties orthodoxe christenen.

Onderzoek naar de beschermende werking van religie is ook ingegeven door de veranderende positie van religie in de Nederlandse context. Dit blijkt uit de afname van kerkelijke betrokkenheid en participatie, getypeerd als secularisatie (Dekker, 2006). In 1958 noemde 24% van de Nederlanders zich buitenkerkelijk en in 2004 is dat gestegen naar 64% (Becker, de Hart & Arnts, 2006). De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid spreekt echter over een 'verbazingwekkende comeback' na een periode van 'verwaarlozing' zodat religie weer terug is in de samenleving en ook in de sociale wetenschappen (Donk, Jonkers, Kronjee & Plum, 2006). Deze transformatie van religie in Nederland wordt toegeschreven aan de migratie

van allochtonen die hun eigen religie meebrachten, zowel moslims als christenmigranten. Maar er is ook een transformatie zichtbaar in de traditionele kerken waarbij religie minder institutioneel en afgebakend is dan in het verleden (Donk et al., 2006) wat de belangstelling voor kerk en geloof doet toenemen. Bovenstaande veranderingen in de rol en positie van religie in Nederland kunnen effect hebben op de beschermende werking van religie.

Religie

Het begrip religie wordt in veel onderzoeken gebruikt, maar vraagt wel om een nadere specificering. In de review studie van Cotton et al (2006) wordt in de onderscheiding met spiritualiteit het begrip religiositeit beschreven als de formele, institutionele expressie van geloof. Die gemeten kan worden door belang van religie, geloof in God, kerkbezoek en frequentie van gebed of meditatie. Hierbij kan religie nader gespecificeerd worden in islamitisch en protestants of rooms katholiek als de twee grootste christelijke stromingen (Donk et al., 2006). Er wordt in het Nederlandse onderzoek van Harakeh, de Looze, Schrijvers, van Dorsselaer & Vollebergh (2012) en in de meeste Amerikaanse onderzoeken (Cotton et al., 2006) geen onderscheid gemaakt in religie. Het is dus onduidelijk in hoeverre de relatie tussen religie en welzijn of levensstijl verschilt tussen islamitisch, protestants en rooms katholiek. Volgens het onderzoek van Koenig et al. (2012) is het onderscheid tussen Islam en Christendom in relatie tot welzijn beperkt door een vergelijkbare ethiek en functie van geloof.

In het huidig onderzoek naar de religie van adolescenten maken we onderscheid tussen hun religieuze opvoeding en het belang wat zij zelf hechten aan geloof. Het onderscheid tussen opvoeding, een keus van hun ouders, en het door henzelf toegekende geloofsbelang zal ook effect hebben op de uitkomstvariabele welzijn en levensstijl volgens Kim-Spoon et al. (2013) die onderscheid maken tussen persoonlijke religiositeit (subjectieve religiebeleving) en organisatorische religiositeit (participatie bij religieuze instituties).

Religie, Welzijn en Levensstijl

De beschermende werking van religie is hierboven al besproken, maar het effect op levensstijl en verschillende aspecten van welzijn verschilt en kent diverse verklaringen. Hierbij maken we onderscheid tussen welbevinden, middelengebruik en seksueel risicogedrag als typering van welzijn aangevuld met mediagebruik. Meer mediagebruik hoeft op zichzelf geen risicofactor te zijn, maar kan wel leiden tot compulsief gebruik.

Welbevinden of kwaliteit van leven krijgt een hogere waardering bij religieuze adolescenten waarbij de gedachte is dat zij vanuit hun levensovertuiging een duidelijk levensdoel

hebben en een groter gevoel van vrede en tevredenheid ervaren. Volgens Anye et al. (2013) wordt dit verklaard door de ‘coping theory’ waarbij de adolescent God ervaart als bron van steun bij het omgaan met problemen en stress.

Minder middelengebruik (alcoholconsumptie, roken en cannabisgebruik) onder invloed van religie wordt verklaard doordat religieuze instituties een normatief kader bieden en adolescenten voorziet van leeftijdsgenoten die elkaar stimuleren in onthouding (Mason et al., 2012).

Religieuze adolescenten internaliseren de normen met betrekking tot seksueel gedrag waardoor seksueel risicogedrag, zoals te vroege geslachtsgemeenschap, minder voorkomt (Vasilenkoa, Duntzee, Zheng & Lefkowitz, 2013). Dit zou verklaard kunnen worden vanuit de ‘Social control theory’ waarbij de religieuze groep waartoe de adolescent behoort, sociale controle uitoefent en de adolescent zich wil conformeren aan de geldende normen (Jans, Postmes & van der Zee, 2012).

Compulsief mediagebruik en internetverslaving komt minder voor bij religieuze adolescenten wat verklaard kan worden volgens Charlton et al. (2013) doordat erotische stimulatie, als factor van internetverslaving, niet past binnen een religieuze ethiek. Daarnaast is er vanuit religie een terughoudende attitude ten aanzien van nieuwe media en het gebruik daarvan (de Vries, 2013) omdat het openbare karakter van media adolescenten in aanraking kan brengen met andere geloofsovertuigingen wat door gelovigen ervaren wordt als bedreiging.

Religieuze Dichtheid

De religieuze dichtheid is een maat waarmee aangegeven kan worden of een omgeving religieus is. Dit kan gemeten worden door het aantal religieuze personen in een bepaalde omgeving zoals het aantal religieuze adolescenten op een school.

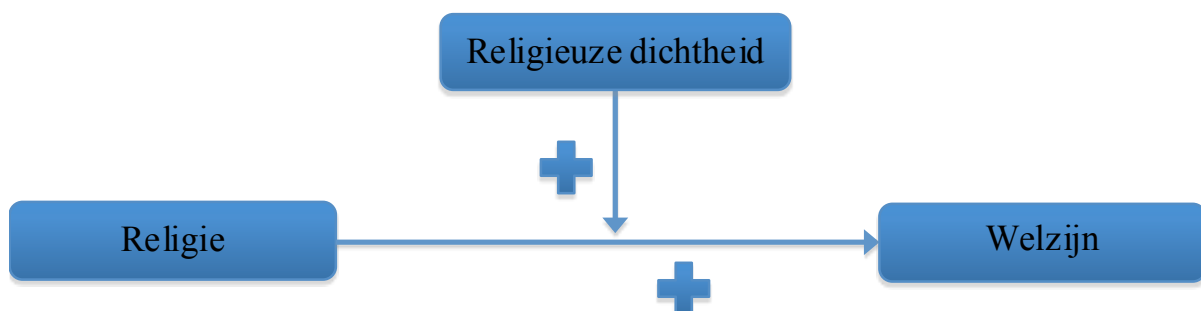
De verwachting is dat de religieuze dichtheid de beschermende werking van religie zal stimuleren. Gelet op de ontwikkeling van een sociale identiteit zullen adolescenten zich willen conformeren aan de heersende cultuur (Jans, Postmes & van der Zee, 2012) zoals een religieuze omgeving met daarbij horende gedragsnormen. Door deze behoefte zal een adolescent een eventueel verschil tussen het heersende gedrag in een groep en het eigen gedrag willen opheffen (Carter en Stets, 2011) waardoor adolescenten minder risicogedrag laten zien en zich aanpassen aan de heersende norm in een omgeving met een hoge religieuze dichtheid (Gómez, Huici, Seyle & Swann, 2009).

Samenvattend richt dit onderzoek zich op de relatie tussen religie, gemeten door religieuze opvoeding en het belang wat adolescenten toekennen aan geloof, en het welzijn en levensstijl van adolescenten in Nederland. Hierbij splitsen we religie uit in islam, protestants en rooms katholiek, die we vergelijken met de groep niet religieuze jongeren. Welzijn meten we door waardering van het leven, minder middelengebruik, minder ‘jonge seksuele starters’ aangevuld met mediagebruik als kenmerk van levensstijl en voor sommige gelovigen als risicofactor. Daarbij willen we onderzoeken in hoeverre de religiositeit van de omgeving (school) de beschermende werking van religie laat toenemen.

Onderzoeksvraag

Vanuit bovenstaande inleiding is de volgende onderzoeksvraag geformuleerd: Geeft religieuze opvoeding en geloofsbelang bij islamitische, protestantse en rooms katholieke adolescenten een hogere waardering van het leven, minder middelengebruik, minder seks op jonge leeftijd en minder mediagebruik? En in hoeverre neemt de beschermende werking van religie toe onder invloed van de religieuze dichtheid van de school van desbetreffende adolescent?

In schema ziet de onderzoeksvraag er als volgt uit

Bovenstaande onderzoeksvraag geeft de volgende hypothesen:

Hypothese 1:

Religie, uitgedrukt in gelovige opvoeding en belang van geloof bij islamitische, protestantse en rooms katholieke adolescenten van 11 – 17 jaar in Nederland, heeft een positief effect op de kwaliteit van leven, minder middelengebruik, minder seksueel risicogedrag en minder mediagebruik.

Hypothese 2:

De beschermende werking van religie op welzijn, levensstijl, bij Nederlandse adolescenten van 11 – 17 jaar, neemt toe onder invloed van een hoge religieuze dichtheid, gemeten in aantal religieuze jongeren op de school van desbetreffende adolescent.

Methode**Onderzoeksdesign**

Voor het toetsen van bovenstaande hypothesen is gebruikt gemaakt van data uit het Health Behaviour in School-aged Children onderzoek uit 2009. HBSC is een longitudinaal internationaal onderzoek naar gezondheid, welzijn en opvoeding van jongeren. Dit onderzoek is een cross- nationale studie in samenwerking met de World Health Organisation die elke vier jaar wordt uitgevoerd onder Nederlandse jongeren door middel van een representatieve steekproef.

Steekproef

Het HBSC onderzoek maakt gebruik van een aselechte gestratificeerde cluster steekproef waarbij een trapsgewijze aanpak is gevolgd voor het voortgezet onderwijs. De steekproef van de scholen is genomen uit een bestand van alle scholen voor regulier onderwijs op het niveau van VMBO-Basis, VMBO-Kader, VMBO-gemengd, VMBO-theoretisch, HAVO en VWO. Voorafgaand is gestratificeerd op stedelijkheidsniveau voor een goede spreiding tussen platteland en stad.

Van de 162 benaderde VO scholen hebben 68 meegedaan aan het onderzoek. Van elke VO school werd uit de lijst met klassen willekeurig uit elk leerjaar een klas getrokken en werden de leerlingen uit een klas als cluster getrokken. Uiteindelijk is de vragenlijst door 5719 leerlingen ingevuld na datacleaning.

De steekproef kent 49,4% jongens en de gemiddelde leeftijd is 14,4 jaar. Qua etnische afkomst is ongeveer een vijfde van de leerlingen van een niet Nederlandse afkomst.

Dataverzameling

De data is verzameld door vragenlijsten die, onder begeleiding van een onderzoeksassistent klassikaal werden uitgereikt. De vragenlijsten werden individueel en anoniem ingevuld. Na het invullen van de vragenlijst werd dit in het bijzijn van de leerlingen verzegeld.

Meetinstrumenten

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van diverse meetinstrumenten om de concepten uit de hypothesen te kunnen onderzoeken.

Religieuze opvoeding is gemeten met de vraag ‘word jij opgevoed met een bepaald geloof?’ wat beantwoord kon worden met ‘nee, niet gelovig opgevoed’ of ja met de toevoeging van islamitisch, rooms katholiek of protestants (Hervormd of Gereformeerd). De categorie ‘Anders’ is buiten beschouwing gelaten.

Het *Geloofsbelang* wat adolescenten toekennen aan religie is gemeten met de vraag ‘hoe belangrijk is het geloof voor jou?’. Deze vraag is beantwoord met een 4 punts Likert-schaal die is samengevoegd en opnieuw gecodeerd tot ‘Wel belangrijk’, en ‘Niet belangrijk’. Adolescenten die bij deze vraag ‘ik word niet religieus opgevoed’ antwoorden, zijn toegevoegd aan de groep ‘niet religieus’.

De religieuze opvoeding en het belang van geloof zijn samengevoegd tot de variabele *Religie* met 7 categorieën die als dummy worden gebruikt waarbij niet religieuze opvoeding de referentie categorie is. Hierdoor ontstonden de categorieën: RKK_Belang, RKK_GeenBelang, Prot_Belang, Prot_GeenBelang, Islam_Belang, Islam_GeenBelang en Niet_Religieus.

Welbevinden is gemeten door een aangepaste versie van de Cantril Ladder (Cantril, 1965) waarbij adolescenten, met behulp van een 10-punts Likertschaal, antwoord gaven op de vraag ‘hoe voel jij je over je leven?’.

Middelengebruik is gemeten met vragen over *Alcoholgebruik*, *Roken* en *Cannabisgebruik* die opnieuw gecodeerd zijn naar dichotome variabelen wat is overgenomen uit het onderzoek van Harakeh et al. (2012). Voor alcoholgebruik zijn de antwoorden samengevoegd tot de categorieën ‘Niet drinken of minder dan 5 glazen in de afgelopen maand’ versus ‘drinkt 5 of meer glazen in de afgelopen maand’. Bij roken zijn de antwoorden opnieuw gecodeerd waarbij ‘momenteel niet elke dag roken’ afgezet is tegen ‘momenteel elke dag roken’. Bij cannabisgebruik zijn de antwoorden opnieuw gecodeerd naar ‘Geen wiet of hasj gebruikt de afgelopen maand’ versus ‘Wiet of hasj gebruikt de afgelopen maand’.

Seksueel risicogedrag is gemeten door te vragen naar de eerste keer seksuele gemeenschap van adolescenten waarbij in navolging van Harakeh et al. (2012) onderscheid is gemaakt tussen ‘Geen vroege seksuele gemeenschap’ versus ‘Vroege seksuele gemeenschap’ met als ijkmoment jonger dan 16.6 jaar, wat het gemiddelde is volgens het onderzoek Seks onder je 25° (Graaf de, Kruijer, Acker van & Meijer, 2012).

Mediagebruik is gemeten door te vragen naar het aantal uren schermtijd per weekend en doordeweekse dagen van *Televisie*, *Gamen* en *Internet*. Deze antwoorden zijn opnieuw

gecodeerd waarbij is aangesloten bij het onderzoek van Romer, Bagdasarov & More (2012) die schermtijd' omzetten naar een getal; 0 uur = 0, half uur = 1, 1 uur = 2 etc. en 7 uur of meer=8. Deze getallen voor schermtijd worden opgeteld tot een minimum van 0 en maximum van 16 per medium.

Religieuze dichtheid is gemeten door per school te berekenen hoe groot het percentage scholieren is wat aangeeft religieus opgevoed te worden. Dit percentage religieuze adolescenten per school, onafhankelijk de religieuze stroming, geeft de religieuze dichtheid van desbetreffende school voor elke respondent weer. Om inzicht te krijgen in het effect van de dichtheid per religieuze stroming, en mogelijke verschillen met de algemene religieuze dichtheid, zijn ook de variabelen Rooms-Katholieke dichtheid, Protestantse dichtheid en Islamitische dichtheid berekend per respondent.

Om de uitkomsten te kunnen controleren zijn als confounders de volgende variabelen toegevoegd: *Sekse* vanuit de vraag 'ben je een jongen of een meisje?' die als dichotome variabele is meegenomen. *Leeftijd* van de adolescenten. De *Stedelijke dichtheid* is gemeten in 5 categorieën; Zeer grote stad, Grote stad, Middelgrote stad, Groot dorp en Dorp.

Data-analyse

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van SPSS Statistics 20.0.0 Uit de steekproef zijn alle respondenten verwijderd die een andere religie dan rooms-katholiek, protestants of islamitisch hadden. De respondenten die niet-religieus worden opgevoed maar wel aangaven religie belangrijk te vinden zijn toegevoegd aan de referentiegroep niet-religieus.

Allereerst worden er descriptieve analyses uitgevoerd en wordt er gecontroleerd op voorwaarden voor regressie-analyse zoals afwezigheid uitbijters, normaalverdeling van residuen en controle op homoscedasticiteit en afwezigheid multicollineariteit. Ook wordt een analyse van missende waarden uitgevoerd en wordt er door middel van een correlatie analyse (Pearson) gekeken naar de samenhang van de afhankelijke variabelen voor welzijn.

Voor het toetsen van hypothese 1 (beschermend effect van religie) worden regressie analyses uitgevoerd met dummy's van de onafhankelijke variabele religie welke bestaat uit religieuze opvoeding en belang van geloof. Voor de afhankelijke variabelen welbevinden, schermtijd televisie, gamen en internet worden afzonderlijke lineaire regressies gebruikt. Aangezien deze variabelen meer dan 7 categorieën bevatten met gelijke afstand tussen de categorieën kunnen ze als continue worden beschouwd. Voor de afhankelijke variabelen alcoholgebruik, roken, cannabisgebruik en seksueel risicogedrag worden afzonderlijke logistische regressies uitgevoerd aangezien het dichotome variabelen zijn. Bij deze vier lineaire

en vier logistische regressies worden als controle variabelen leeftijd, sekse en stedelijke dichtheid opgenomen.

Voor het toetsen van hypothese 2 (religieuze dichtheid als moderator) worden multiple regressie analyses uitgevoerd met de afhankelijke variabelen voor welzijn en de onafhankelijke variabele religie. In stap 1 worden naast de confounders leeftijd, sekse en stedelijke dichtheid de onafhankelijke variabele religie (de dummy's van religieuze stroming en belang geloof) toegevoegd. Bij stap 2 wordt de onafhankelijke variabele religieuze dichtheid opgenomen. De religieuze dichtheid wordt eerst gecentreerd om de interactie beter te kunnen interpreteren. Bij stap 3 wordt het interactie effect van religieuze dichtheid met religie voor elke afzonderlijke groep getoetst, bijvoorbeeld $Rel\_Dicht * RKK\_Belang$, $Rel\_Dicht * RKK\_GeenBelang$ voor de rooms katholieke jongeren gevolgd door de protestantse en islamitische jongeren.

Voor de toetsing van de andere dichtheden blijft stap 1 hetzelfde als bij de vorige toets maar bij stap 2 wordt de rooms-katholieke dichtheid toegevoegd bij de rooms-katholieke groepen (RKK_Belang en $RKK\_GeenBelang$), de protestantse dichtheid bij de protestantse groepen en islamitische dichtheid bij de islamitische groepen. Het interactie effect wordt getoetst door het toevoegen van de interactie met de dichtheid van de eigen religie (bijvoorbeeld $RKK\_Dicht * RKK\_Belang$ en $Prot\_Dicht * Prot\_Geen$).

Voor het interpreteren van de gevonden significante interacties is religieuze dichtheid opgesplitst in drie groepen; 0 – 33.33%, 33.33 – 66.66% en 66.66 – 100% dit om de verschillen te kunnen interpreteren als richting van de interactie. Hetzelfde proces is ook uitgevoerd voor de rooms katholieke dichtheid, protestantse dichtheid en islamitische dichtheid.

Resultaten

Beschrijvende Statistiek

In Tabel 1 worden het aantal respondenten, de missende waarden, gemiddelden of percentages alsook de standaard afwijking weergegeven van de verschillende variabelen. Het aantal missings bij seksueel risicogedrag en het mediagebruik is opvallend hoog. Om dit bij de diverse variabelen te ondervangen is gebruik gemaakt van 'replace with mean'. Bij de analyses zijn geen uitbijters gevonden en de residuen leken normaal verdeeld. Er is sprake van homoscedasticiteit en bij controle bleek er geen sprake te zijn van multicollineariteit.

Analyse van het percentage jongeren, binnen een bepaalde religie, die ook belang hechten aan desbetreffende religie laat zien dat islamitische jongeren het meest belang hechten aan hun geloof (96.9%) gevolgd door protestante respondenten (74.2%) en rooms-katholieke jongeren (37.1%).

Tabel 1.*Aantal respondenten zowel valid als missing, gemiddelde of percentage en standaard deviaties.*

	N	Missing	M / %	SD
Controle variabelen				
Leeftijd	5713	6	14.3	1,3
Sekse	5719			
Meisje			50.6%	
Jongen			49.4%	
Stedelijke dichtheid	5719			
Zeer grote stad			13.4%	
Grote stad			24.8%	
Middelgrote stad			19.7%	
Groot dorp			19.4%	
Dorp			22.7%	
Opleidingsniveau	5719			
VMBO-p/t			18.2%	
VMBO-t/HAVO			35.9%	
HAVO/VWO			23%	
VWO			22.9%	
Religie variabelen				
Religieuze opvoeding	5650	69		
RKK			18.5%	
Prot.			20.1%	
Islam			7.9%	
Niet			52.3%	
Anders			1.2%	
Belang van geloof	5658	61		
Niet belangrijk			40.3%	
Wel belangrijk			33.7%	
Niet-religieus			26%	
Religieuze dichtheid	5719		47.36	23.54
RKK dichtheid	5719		18.77	19.21
Prot. dichtheid	5719		20.23	27.68
Islam dichtheid	5719		8.36	16.17

In tabel 2 worden de gemiddelden of percentages weergegeven van de variabelen voor de afzonderlijke groepen. Hieruit blijkt voor alle religies het welbevinden hoger en het middelengebruik en seksueel risicogedrag lager te zijn als jongeren belang hechten aan hun geloof ten opzichte van hun leeftijdsgenoten. Het mediagebruik bij alle protestantse jongeren is minder dan bij niet religieuze jongeren. Bij de islamitische jongeren die geloof belangrijk vinden is het mediagebruik juist meer. Gelet op het kleine aantal islamitische jongeren die geen belang hechten aan hun geloof (N = 14) worden hiervoor verder geen resultaten weergegeven.

Tabel 2.

Descriptieve statistiek, gemiddelde of percentage, van de welzijnsvariabelen per religie en toegekend geloofsbelang en de referentiegroep niet religieus.

	RKK Belang	RKK Geen	Prot Belang	Prot Geen	Islam Belang	Islam Geen	Niet religieus
N							
Aantal respondenten	387	657	839	291	432	14	2929
Welbevinden (M)							
Gemiddelde levenscijfer	8.12	7.95	7,87	7.62	8.03	7.43	7.81
Alcoholgebruik (perc.)							
5 of meer glazen afgel. mnd	22.1%	32.8%	25.3%	40.2%	6.8%	23.1%	30.2%
Roken (perc.)							
Dagelijks	0.8%	4.1%	6.9%	11.9%	4.2%	7.7%	7.7%
Cannabisgebruik (perc.)							
Afgel. mnd.	1.8%	2.5%	2.5%	6.2%	2.4%	7.1%	7%
Seksueel risicogedrag (perc.)							
Seks voor 17 ^e levensjaar	7.7%	10%	5.6%	14.3%	10.8%	14.3%	14.3%
Televisie kijken (M)							
Schermtijd van 0 - 16	8.27	7.83	6.9	7.74	9.49	8.15	8
Gamen (M)							
Schermtijd van 0 - 16	5.06	4.71	4.35	4.45	5.66	4.62	5.14
Internetten (M)							
Schermtijd van 0 - 16	6.87	7.03	6.46	7	8.8	5.7	7.4

In Tabel 3 zijn de correlaties weergegeven tussen de onafhankelijke variabelen. De variabele welbevinden is zwak gecorreleerd met een aantal andere variabelen. Er is een matige correlatie tussen alcoholgebruik, roken en cannabisgebruik, deze variabelen kunnen getypeerd worden als middelengebruik. Ook is er een zwakke correlatie tussen schermtijd televisie, gamen en internetten. Deze variabelen kunnen getypeerd worden als mediagebruik.

Tabel 3.*Correlaties tussen de gemeten onafhankelijke variabelen*

	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Welbevinden	–							
2. Alcoholgebruik	-.09**	–						
3. Roken	-.06**	.34**	–					
4. Cannabisgebruik	-.07**	.29**	.40**	–				
5. Seksueel risicogedrag	-.10**	.35**	.39**	.33**	–			
6. Schermtijd TV	-.02	.02	.01	.00	.02	–		
7. Schermtijd Gamers	.00	.00	-.01	.03*	.00	.34**	–	
8. Schermtijd Internet	-.10**	.15**	.09**	.07**	.13**	.40**	.28**	–

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$

Beschermende Werking Van Religie

Religie als beschermende factor op welzijn en levensstijl (hypothese 1) is getoetst door een regressie analyse op de afzonderlijke variabelen. Hierbij waren alle modellen significant. Er is een beschermende werking van religie gevonden bij rooms katholieke jongeren ongeacht geloofsbelang, maar niet bij alle variabelen. Bij de protestantse jongeren is de beschermende werking van religie afhankelijk van het belang van geloof. Bij de islamitische jongeren is er een bescherming op alle getoetste variabelen, waarbij alleen adolescenten met geloofsbelang zijn getoetst.

Rooms-katholieke jongeren, ongeacht of ze geloof belangrijk vinden, roken minder en gebruiken minder cannabis dan niet religieuze jongeren. Er wordt geen significant effect van religie gevonden op alcoholconsumptie. Minder seksueel risicogedrag is gevonden bij rooms-katholieke jongeren maar alleen als zij geen belang hechten aan hun geloof. Welbevinden bij rooms-katholieke jongeren, ongeacht geloofsbelang, is hoger dan bij niet religieuze jongeren. Bij mediagebruik is geen significant effect gevonden dan alleen minder gamen bij rooms katholieke jongeren die het geloof niet belangrijk vinden.

Als geloof belangrijk is voor protestantse jongeren geeft dit een beschermende werking op alcoholconsumptie, cannabisgebruik en seksueel risicogedrag maar niet op roken en welbevinden. Hun mediagebruik (televisie, gamen en internetten) is lager dan bij niet religieuze jongeren. Als het geloof niet belangrijk is voor protestantse jongeren drinken zij juist meer alcohol dan niet religieuze jongeren en zij roken ook meer. Het cijfer wat deze jongeren aan hun leven geven (welbevinden) is lager en ze gamen minder dan niet religieuze jongeren

Islamitische jongeren die geloof belangrijk vinden drinken minder, roken minder, gebruiken minder cannabis, hebben minder seksueel risicogedrag en geven een hogere

waardering aan hun leven, dus een bescherming van religie op alle variabelen. Het mediagebruik daarentegen is structureel hoger dan bij niet-religieuze jongeren.

Tabel 4.

Religie als predictor van alcoholgebruik, roken, cannabisgebruik en seksueel risicogedrag bij logistische regressie.

	Alcohol		Roken		Cannabis		Seks. risicogedrag	
	OR	(95% CI)	OR	(95% CI)	OR	(95% CI)	OR	(95% CI)
RKK / Belang	.84	.63 - 1.10	.11***	.04 - .36	.31**	.15 - .68	.65	.43 - 1.0
RKK / Geen	1.19	.97 - 1.45	.53**	.35 - .8	.34***	.20 - .58	.67*	.5 - .91
Prot. / Belang	.78**	.64 - .94	.98	.71 - 1.34	.37***	.23 - .59	.36***	.26 - .51
Prot. / Geen	1.6***	1.21 - 2.11	1.74**	1.16 - 2.62	.9	.54 - 1.51	1.01	.69 - 1.47
Islam / Belang	.13***	.09 - .2	.4***	.34 - .69	.26***	.13 - .51	.53***	.36 - .78
R ² (Nagelkerke)	.25***		.18***		.17***		.24***	

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Noot: 95% CI= betrouwbaarheidsinterval. Gecontroleerd voor Sekse, Leeftijd en Stedelijke dichtheid.

Noot: Referentie categorie is niet-religieuze jongeren.

Tabel 5.

Religie als predictor van welbevinden, schermtijd televisie, gamen en internet bij lineaire regressie.

	Welbevinden		Schermtijd TV		Schermtijd Gamen		Schermtijd Internet	
	β	(95% CI)	β	(95% CI)	β	(95% CI)	β	(95% CI)
RKK / Belang	.04***	.1 - .4	.02	-.07 - .65	.01	-.33 - .52	-.02	-.77 - .04
RKK / Geen	.03*	.01 - .25	-.01	-.43 - .14	-.03*	-.71 - -.01	-.03	-.64 - .01
Prot. / Belang	.01	-.05 - .16	-.11***	-1.29 - -.77	-.05***	-.88 - -.27	-.08***	-1.15 - -.55
Prot. / Geen	-.03*	-.35 - -.02	-.01	-.61 - .2	-.03*	-1.03 - -.06	-.02	-.82 - .11
Islam / Belang	.05***	.11 - .4	.1***	.96 - 1.66	.03*	.01 - .84	.07***	.61 - 1.41
R ²	.04***		.03***		.19***		.05***	

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Noot: 95% CI= betrouwbaarheidsinterval. Gecontroleerd voor Sekse, Leeftijd en Stedelijke dichtheid.

Noot: Referentie categorie is niet-religieuze jongeren.

Moderatie Van Religieuze Dichtheid

In deze studie willen we de moderatie onderzoeken en de vraag beantwoorden of de beschermende werking van religie sterker is bij meer religieuze jongeren op dezelfde school. Deze hypothese wordt getoetst door regressie analyses waarbij de religieuze dichtheid en de dichtheid van rooms-katholiek, protestants en islamitisch toegevoegd zijn als interactietermen. Van de 80 toetsen, waarvan de modellen allemaal significant zijn, zijn 12 significante interacties gevonden voor religieuze dichtheid en 8 significante interacties met religie specifieke dichtheid.

De resultaten zijn weergegeven in appendix A, B en C. Voor welbevinden is er geen enkele interactie gevonden met religieuze dichtheid. Interacties met een gemiddelde religieuze dichtheid worden niet besproken omdat deze te algemeen zijn.

Bij rooms katholieke jongeren die geen belang hechten aan geloof is er alleen minder seksueel risicogedrag gevonden als er weinig rooms katholieke leeftijdsgenoten op dezelfde school zitten.

De protestantse jongeren die geloof belangrijk vinden gebruiken minder media bij een hoge religieuze dichtheid. Dit geldt ook voor televisiekijken en internetten, maar niet voor gamen, bij een hoge protestantse dichtheid. Deze groep drinkt minder alcohol in een omgeving met een lage religieuze dichtheid, dus bij minder religieuze leeftijdsgenoten op hun school. Dit in tegenstelling tot de protestantse jongeren die geloof niet belangrijk vinden want zij drinken juist meer alcohol bij een hoge religieuze en protestantse dichtheid, ook roken zij meer bij een hoge religieuze dichtheid.

Bij islamitische jongeren wordt minder seksueel risicogedrag gevonden bij een lage islamitische dichtheid, wat vergelijkbaar is met de rooms katholieke jongeren. Televisiekijken en internetten doen islamitische jongeren meer dan niet religieuze jongeren op een school met een lage islamitische dichtheid.

Tabel 6.

Significante interacties van religieuze dichtheden opgesplitst naar drie groepen per dichtheid van (1) Televisiekijken, (2) Gamen, (3) Internetten, (4) Alcoholgebruik, (5) Roken, (6) Cannabisgebruik en (7) Seksueel risicogedrag

		Mediagebruik			Middelengebruik			Seks
		1	2	3	4	5	6	7
		N	β	β	β	OR	OR	OR
RKK/Belang	Lage Rel. dichtheid ¹	1848	.03					
	Gem. Rel. dichtheid	2591	-.026					
	Hoge Rel. dichtheid	1280	.046					
	Lage RK dichtheid ²	4362			.017			
	Gem. RK dichtheid	1141			-.082**			
	Hoge RK dichtheid	216			-.097			
RKK/Geen	Lage RK dichtheid	4362						.401***
	Gem. RK dichtheid	1141						.933
	Hoge RK dichtheid	216						1.126
Prot/Belang	Lage Rel. dichtheid	1848	-.038	-.012	-.03	.526*	.0	
	Gem. Rel. dichtheid	2591	-.006	-.013	-.026	.618**	.991	
	Hoge Rel. dichtheid	1280	-.285***	-.130***	-.174***	.873	.929	
	Lage Prot. dichtheid ²	4411	-.004		.003			
	Gem. Prot. dichtheid	727	-.048		-.059			
	Hoge Prot. dichtheid	581	-.236***		-.19***			
Prot/Geen	Lage Rel. dichtheid	1848				1.126	.198	.662
	Gem. Rel. dichtheid	2591				1.089	1.825	.95
	Hoge Rel. dichtheid	1280				3.02***	2.474**	1.032
	Lage Prot. dichtheid	4411			-.025	1.053		
	Gem. Prot. dichtheid	727			-.024	1.254		
	Hoge Prot. dichtheid	581			-.017	3.3**		
Islam/Belang	Lage Rel. dichtheid	1848					.0	
	Gem. Rel. dichtheid	2591					.233*	
	Hoge Rel. dichtheid	1280					.894	
	Lage Islam dichtheid ²	5364	.078***	.024	.054***			.434**
	Gem. Islam dichtheid	183	-.018	-.134	.01			.582
	Hoge Islam dichtheid	172	-.042	-.109	.013			1.273

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Noot: Totaalrapportage staat appendix a, b en c

Noot: Lage dichtheid = 0 – 33.33%, Gem. dichtheid = 33.33 – 66.66% en Hoge dichtheid = 66.66 – 100%

¹Rel. dichtheid is het percentage religieuze jongeren, ongeacht hun religie op een school.

²RK dichtheid, Prot. dichtheid en Islam dichtheid is het percentage jongeren met specifieke religieuze opvoeding

Discussie

Religie Als Bescherming

De beschermende werking van religie die al gevonden was in diverse landen (Dollahite et al., 2011, Cotton et al., 2006, Koenig et al, 2012) wordt bevestigd, bij rooms katholieke, protestantse en islamitische jongeren gerelateerd aan niet religieuze jongeren, in Nederland alhoewel er verschil in achtergrond is van deze bescherming tussen de religies.

Voor de rooms katholieke jongeren is een bescherming van religie gevonden maar zonder duidelijk verschil tussen wel of geen geloofsbelang. Rooms katholieke jongeren hechten, in relatie tot de andere religies, weinig waarde aan hun geloof want maar 37,1% vindt het geloof belangrijk wat bevestigd wordt door ander Nederlands onderzoek (van Dijk, 2010). Mogelijk doordat secularisatie, het relevantieverlies van religie, het sterkst is bij de rooms katholieken (de Hart, Janssen & Vermeer, 2011). Naast de secularisatie wordt ook de ontwikkeling van een ‘cultureel katholicisme’ (van Dijk, 2010) als verklaring genoemd waarom geloofsbelang bij de rooms katholieke jongeren niet relevant is voor de beschermende werking van religie, maar de religieuze opvoeding wel. Het cultureel katholicisme hecht waarde aan het ‘katholiek’ zijn als cultureel verschijnsel en als norm voor het gedrag zonder dat dit afhankelijk is van een persoonlijk religieuze overtuiging.

Bij de protestantse jongeren is juist het belang wat toegekend wordt aan geloof de bepalende factor in de bescherming door religie. Als protestantse jongeren hun geloof belangrijk vinden zien we minder risicogedrag, maar bij de groep die geloof niet belangrijk vinden is er juist meer risicogedrag. Dit geloofsbelang als bepalende factor is ook gevonden bij Kim-Spoon et al. (2013) die onderscheid maken tussen persoonlijke religiositeit (subjectieve religiebeleving) en organisatorische religiositeit (participatie bij religieuze instituties). Persoonlijke religiositeit geeft een grotere bewustwording van Gods aanwezigheid en daardoor een hogere verwachting van het eigen moreel gedrag en een grotere zelfbeheersing. Een persoonlijke waardering van het geloof als kenmerk van subjectieve religiebeleving geeft daardoor minder risicogedrag zoals middelengebruik. De persoonlijke waardering van geloof bij adolescenten wordt door Dollahite et al. (2011) religieus commitment genoemd, de relatie tussen het individu en datgene waar het commitment zich op richt, zoals God of een andere macht. Dit religieus commitment krijgt gestalte in een relatie met God en de wens om dit te laten zien in gedrag. Deze relatie is niet vanzelfsprekend aanwezig bij een religieuze opvoeding, maar mogelijk wel bij adolescenten die hun geloof belangrijk vinden. Het effect van geloofsbelang verschilt tussen protestanten en rooms katholieke jongeren, wat mogelijk verklaard kan worden door een verschil in theologie. Waar protestanten sterk de nadruk leggen op de persoonlijke relatie met God (geloofsbelang)

geven de rooms katholieken het primaat aan de kerk en gezin (opvoeding) waar je als individu in word opgenomen (McGrath, 1997). Bij de protestantse jongeren die geloof niet belangrijk vinden is er meer risicogedrag gevonden dan bij de niet religieuze jongeren. Mogelijk dat dit verklaard kan worden uit de behoefte om zich af te zetten tegen een religieuze opvoeding, die ze niet belangrijk vinden, en het maken van eigen keuzes met betrekking tot hun levensstijl. Dit kan ingegeven zijn door de ontwikkelingspsychologische behoefte om te experimenteren, zich los te maken van hun ouders en de behoefte om zich te conformeren, zichzelf te bewijzen, aan leeftijdsgenoten (Arnett & Hughes, 2012).

Bij islamitische jongeren heeft religie een beschermende werking door meer welbevinden, minder middelengebruik en minder seksueel risicogedrag. Het aantal jongeren wat belang hecht aan geloof is hoog bij islamieten (96,6%) maar deze groep is niet vergeleken met de groep islamieten die geloof niet belangrijk vinden, omdat die verwaarloosbaar klein is. De persoonlijke beleving van de Islam, in tegenstelling tot participatie bij religieuze activiteiten (zoals moskeebezoek), is bij jonge Turkse en Marokkaanse islamieten nog steeds hoog, aangezien dit een deel van hun culturele identiteit bepaald en symbool staat voor hun etniciteit (Donk et al., 2006). Bij islamitische jongeren is de beschermende werking van religie dus sterk gekoppeld aan culturele identiteit en etniciteit.

Welzijn En Levensstijl

De beschermende werking van religie verschilt per aspect van welzijn of levensstijl wat naast het verschil in de achtergrond van bescherming door religie, zoals hierboven verwoord, ook verklaard kan worden door verschil in ethiek, de waarden en normen van religieuze jongeren.

Het welbevinden bij rooms katholieke en islamitische jongeren is hoger dan bij de niet religieuze jongeren. Bij de protestantse jongeren is er alleen een negatief effect gevonden als zij het geloof niet belangrijk vinden. Mogelijk dat deze jongeren, doordat zij het geloof niet belangrijk vinden maar wel opgevoed worden met een protestantse levensovertuiging een conflict ervaren wat een verminderd welbevinden geeft. Een religieuze disharmonie tussen ouders geeft volgens van der Jagt et al. (2011) meer internaliserend en externaliserende problemen bij adolescenten en mogelijk dat dit ook geldt bij religieuze disharmonie tussen ouders en adolescenten.

De beschermende werking op middelengebruik is voor islamitische jongeren structureel, maar niet voor rooms katholieke en protestantse jongeren. Een verklaring kan zijn de strenge ethiek op genotsmiddelen bij islamitische jongeren. Het verschil bij protestantse jongeren tussen

wel of geen geloofsbelang wordt zichtbaar bij alcoholconsumptie en roken. Cannabisgebruik is bij alle religieuze groepen minder behalve bij de protestantse jongeren zonder geloofsbelang. Mogelijk dat cannabis, in tegenstelling tot alcohol en roken, minder geaccepteerd is als genotsmiddel.

Bij protestantse en islamitische jongeren, met geloofsbelang, zien we minder seksueel risicogedrag wat aansluit bij de godsdienstige opdracht om geen seks te hebben buiten het huwelijk. Bij rooms katholieken wordt ook bij seksueel risicogedrag zichtbaar dat geloofsbelang geen belangrijke rol speelt omdat er alleen een effect is bij deze jongeren die geloof niet belangrijk vinden.

Naast welbevinden, middelengebruik en seksueel risicogedrag is ook mediagebruik onderzocht, omdat er een terughoudende attitude is ten aanzien van media bij religie (de Vries, 2013) veelal veroorzaakt door conservatisme en bezwaar tegen vernieuwingen. Een ander argument is de tegenstelling tussen 'heilig' en 'seculier', waarbij de gedachte is dat alles wat niet gelovig en dus 'werelds' is, het geloof in gevaar kan brengen wat een mijding van media geeft (Lau & Yuen, 2013). Mediagebruik wordt ook als risicofactor ervaren binnen religies, niet zozeer door het effect op fysieke of mentale gezondheid, maar wel doordat adolescenten dan in aanraking kunnen komen met andere levensovertuigingen. De verwachting van minder mediagebruik is alleen bevestigd bij protestantse jongeren die geloof belangrijk vinden. Minder gamen komt echter ook voor bij rooms katholieke en protestantse jongeren die geloof niet belangrijk vinden. Dit kan verklaard worden door religieuze bezwaren tegen geweld of andere spelelementen in games. Het is opvallend dat bij islamitische jongeren juist meer mediagebruik is gevonden dan bij niet religieuze jongeren. Dit sluit niet aan bij de verwachting van een terughoudende attitude en dus minder mediagebruik wat gevonden is in een onderzoek onder moslims in Turkije (Sanaktekin, Aslanbay & Gorgulu, 2013). Het verschil tussen Turkije als islamitisch land en Amerika als christelijk land verklaard mogelijk het intensieve internetgebruik (Mishra & Semaan, 2010) van islamitische jongeren in Amerika bij het zoeken naar religieuze informatie en achtergronden. Als de omgeving en samenleving islamitisch is, zoals in Turkije, is er minder behoefte aan televisie en internet als bron voor religieuze informatie. In de context van een niet islamitisch land, zoals Amerika en ook Nederland, is er meer mediagebruik omdat jongeren hiervan afhankelijk zijn voor deze religieuze informatie.

Religieuze Dichtheid Als Stimulans.

De verwachting dat in een omgeving met een hoge religieuze dichtheid het beschermende effect van religie op welzijn en levensstijl structureel zou toenemen (de Graaf & Kelly, 1997) wordt

niet bevestigd. De beschermende werking van religie blijft constant bij 75% van de getoetste condities van religieuze dichtheid. Bij de andere 20 toetsen is er een interactie gevonden tussen religie met religieuze of religie specifieke dichtheid die zowel dempend als stimulerend kan zijn.

Bij meer religieuze en protestantse jongeren op een school wordt er meer gedronken (en deels ook gerookt) door protestantse jongeren die geloof niet belangrijk vinden en er wordt juist minder gedronken als geloof wel belangrijk is bij een lage religieuze dichtheid. Als religie beperkt is tot opvoeding en er geen persoonlijk belang is geeft een schoolomgeving met veel religieuze jongeren blijkbaar meer alcoholconsumptie. Mogelijk dat dit verklaard kan worden doordat adolescenten zich omwille van hun sociale identiteit conformeren (Jans, Postmes & van der Zee, 2012) aan de groepsnorm, zoals meer drinken, zelfs wanneer deze groepsnorm niet past bij de eigen persoonlijke identiteit of overtuiging (Gómez et al., 2009). De vraag blijft echter bestaan waarom veel drinken de norm is bij protestantse jongeren (zonder geloofsbelang) in een omgeving met veel religieuze of protestantse jongeren. Mogelijk dat dit compensatiegedrag is aangezien café of discobezoek niet past bij de religieuze overtuiging van orthodox protestantse jongeren (Baars, 2006), wat aansluit bij het alcoholgebruik in schuurfeesten en zuipketen. Het ‘onder elkaar zijn’ is dan belangrijker dan de ethiek op alcoholconsumptie.

Het seksueel risicogedrag bij zowel room katholieke jongeren (zonder geloofsbelang, wat geen bepalende rol speelt bij deze jongeren) als ook bij islamitische jongeren is lager bij een lage rooms katholieke, respectievelijk islamitische dichtheid. Wanneer de eigen religieuze groep minder vertegenwoordigd is op een school is er dus minder seksueel risicogedrag. Dit veronderstelt een seksuele voorkeur voor leeftijdsgenoten met dezelfde religieuze overtuiging waardoor ook hier de ‘eigen groep’ bepalend is en niet de religieuze norm van van seksuele onthouding.

Het mediagebruik onder invloed van religieuze dichtheid laat een duidelijk patroon zien. Bij protestantse jongeren die geloof belangrijk vinden is er minder mediagebruik bij een hoge religieuze dichtheid, behalve voor gamen geldt dit ook voor een hoge protestantse dichtheid. Bij islamitische jongeren is er juist een interactie gevonden van meer mediagebruik (behalve gamen), maar dan wel bij een lage islamitische dichtheid. Het patroon van minder mediagebruik bij meer religieuze of protestantse medescholieren en meer mediagebruik bij minder islamitische medescholieren is wel eenduidig. Dit patroon kan verklaard worden doordat deze jongeren niet meer afhankelijk zijn van media voor informatie en communicatie met de eigen religieuze stroming. Dit sluit aan bij het onderzoek van Peeters & d’Haenens (2005) waaruit blijkt dat een slechte integratie met de omgeving leidt tot meer televisie kijken en internet gebruik. Wanneer de homogeniteit van de religieuze groep groter is zullen er minder integratie problemen met de

omgeving bestaan wat minder mediagebruik geeft. Aangezien gamen niet gerelateerd is aan informatie over of communicatie met de eigen religieuze groep is het verklaarbaar dat hier geen interactie is gevonden met protestantse of islamitische dichtheid.

Beperkingen En Aanbevelingen.

Aangezien de resultaten niet met een multilevel analyse verkregen zijn kan er geen onderlinge vergelijking gemaakt worden tussen de religieuze groepen, maar alleen met de referentie categorie niet-religieus. Vervolgonderzoek om het onderscheid tussen rooms-katholiek, protestants en islamitisch ook statistisch te kunnen maken is aan te bevelen. Daarnaast zou een longitudinale studie wenselijk zijn om een afname of toename van de beschermende werking van religie te toetsen.

De religieuze dichtheid is nu gebaseerd op het aantal religieuze medescholieren maar mogelijk dat de eigen woonomgeving, op basis van postcode, meer informatie geeft omdat er dan verschillende levensterreinen van jongeren en bijvoorbeeld de Bible-belt, als typisch Nederlands fenomeen, onderzocht kan worden.

Het naleven van religieuze regels ten aanzien van alcoholconsumptie en seksueel risicogedrag verschilt per religieuze dichtheid wat vraagt om vervolgonderzoek naar religieuze normen bij adolescenten en hun ouders bij een hoge religieuze dichtheid.

Conclusie

Religie heeft een beschermende werking op middelengebruik, seksueel risicogedrag en welbevinden bij adolescenten in Nederland. Voor de rooms katholieke jongeren is een persoonlijk belang van geloof hierin niet bepalend, maar mogelijk het ‘cultureel katholicisme’ als norm voor gedrag wel. Bij de protestantse jongeren speelt het belang wat deze jongeren aan geloof hechten een bepalende rol waardoor er zelfs meer risicogedrag is wanneer zij geloof niet belangrijk vinden. Bij islamitische jongeren is de beschermende werking van religie op al het risicogedrag gevonden, mogelijk doordat religie gekoppeld is aan etniciteit en culturele identiteit bij deze jongeren.

Mediagebruik kan vanuit religieuze overtuiging ook ervaren worden als risicofactor, bedreiging voor je geloof. Dit wordt bevestigd bij protestantse jongeren die geloof belangrijk vinden en minder media gebruiken dan niet religieuze jongeren. Bij islamitische jongeren is het mediagebruik juist hoger wat verklaard kan worden door de behoefte aan informatie en communicatie over hun religie wat geboden wordt door televisie en internet.

Religieuze dichtheid heeft geen structureel effect op de beschermende werking van religie dan alleen in specifieke situaties. Alcoholconsumptie, bij protestantse jongeren die geloof niet belangrijk vinden, is hoger in een omgeving met veel religieuze of protestantse medescholieren. Waarschijnlijk omdat het onderdeel zijn van de eigen religieuze groep belangrijker is dan de normen voor drinken. Hetzelfde patroon is zichtbaar bij seksueel risicogedrag waarbij de religieuze regels voor seksualiteit strenger nageleefd worden door rooms katholieke en islamitische jongeren als er minder geloofsgenoten op dezelfde school zitten.

Door protestantse en islamitische jongeren wordt er minder televisie gekeken en internet gebruikt als er veel geloofsgenoten op hun school zitten, omdat ze dan niet meer afhankelijk zijn van media voor religieuze informatie en communicatie.

Literatuur

- Anye, E. T., Gallien T. L., Bian, H. & Moulton, M. (2013). The relationship between spiritual well-being and health-related quality of life in college students. *Journal of American College Health*, 61, 414-421. doi:10.1080/07448481.2013.824454
- Arnett, J. J. & Hughes, M. (2012). Adolescence and emerging adulthood, a cultural approach. Pearson Education Limited.
- Baars, J. M. (2006). De onschuld voorbij. Over reformatorische cultuur en wereldbestormende meisjes. Kampen: Uitgeverij Kok.
- Becker, J., Hart de, J. J. M., & Arnts, L. (2006). *Godsdienstige veranderingen in Nederland: Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Brown, K. M. & Farmer, A. Y. (2013). Parental religious service attendance and adolescent substance use. *Journal of Religion & Spirituality in Social Works: Social Thought*, 32, 84-101. doi:10.1080/15426432.2013.749135
- Charlton, J. P., Soh, P. C-H., Ang, P. H. & Chew, K-W. (2013). Religiosity, adolescent internet usage motives and addiction. *Information, Communication & Society*, 16:10, 1619-1638. doi:10.1080/1369118X.2012.735251
- Cotton, S., Drotar, D., Rosenthal, S. L., Tsevat, J., & Zebracki, K. (2006). Religion / spirituality and adolescent health outcomes: a review. *Journal of Adolescent Health*, 38, 472-480. doi:10.1016/j.jadohealth.2005.10.005
- Dekker, G. (2006). Van het centrum naar de marge. De ontwikkeling van de christelijke godsdienst in Nederland. Kampen: Kok.
- Dijk van, M. (Red.). (2010). Handboek Jongeren en Religie. Katholieke, Protestantse en Islamitische jongeren in Nederland. Almere: Parthenon.
- Dollahite, D. C., Hardy, S. A., & Layton, E. (2011). Anchors of religious commitment in adolescents. *Journal of Adolescent Research*, 26, 381-413. doi:10.1177/074355841039126
- Donk van de, W. B. H. J., Jonkers, A. P., Kronjee, G. J. & Plum, R. J. J. M. (2006). *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Freeborn, B. A. & Mellor, J. M. (2011). Religious participation and risky health behaviors among adolescents. *Health Economics*, 20, 1226-1240. doi:10.1002/hec.1666

- Ford, J. A. & Hill, T. D. (2012). Religiosity and adolescent substance use: Evidence from the national survey on drugs use and health. *Substance Use & Misuse*, 47, 787-798. doi:10.3109/10826084.2012.667489
- Graaf de, N. D. & Kelley, J. (1997). National context, parental socialisation and religious belief: Results from 15 nations. *American Sociological Review*, 62, 639-659.
- (Graaf de, Kruijer, Acker van & Meijer, 2012).
- Gómez, A., Huici, C., Seyle, D. C., & Swann, W. B. (2009). Can self-verification strivings fully transcend the self-other barrier? Seeking verification of ingroup identities. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97, 1021-1044. doi:10.1037/a0016358
- Harakeh, Z., de Looze, M. E., Schrijvers, C. T. M., van Dorsselaer, S. A. F. M. & Vollebergh, W. A. M. (2012). Individual and environmental predictors of health risk behaviours among Dutch adolescents: the HBSC study. *Public Health*, 126, 566 – 573. doi:10.1016/j.puhe.2012.04.006
- Hart de, J., Janssen, J., & Vermeer, P. (2011). Religious socialization and church attendance in the Netherlands from 1983 to 2007. *Social Compass*, 58, 373-392. doi:10.1177/0037768611412145
- Jagt – Jelsma van der, W., Vries – Schot de, M., Jong de, R., Verhulst, F. C., Ormel, J., Veenstra, R., Swinkels, S. & Buitelaar, J. (2011). The relationship between parental religiosity and mental health of pre-adolescents in a community sample. *Eur Child Adolesc Psychiatry*, 20, 253-260. doi: 10.1007/s00787-011-0171-7
- Jans, L., Postmes, T., & Van der Zee, K. I. (2012). Sharing differences: The inductive route to social identity formation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48, 1145-1149. doi:10.1016/j.jesp.2012.04.013
- Kim-Spoon, J., Farley, J. P., Holmes, C., Longo, G. S. & McCullough, M. E. (2013). Processes linking parents and adolescents religiousness and adolescent substance use: Monitoring and self-control. *Journal of Youth and Adolescence*. doi:10.1007/s10964-013-9998-1.
- Koenig, H. G., Khalifa, D. A. & Zaben, F. A. (2012). Religion, spirituality and mental health in the West and the Middle East. *Asian Journal of Psychiatry*, 5, 180-182. doi:10.1016/j.ajp.2012.04.004
- Kuss, D. J., Rooij van, A. J., Shorter, G. W., Griffiths, M. D. & Mheen van de, D. (2013). Internet addiction in adolescents: Prevalence and risk factors. *Computers in Human Behavior*, 29, 1987-1996. doi:10.1016/j.chb.2013.04.002

- Lau, W. W. F. & Yuen A. H. K. (2013). Adolescent risky online behaviours: The influence of gender, religion and parenting style. *Computers in Human Behavior*, 29, 2690-2696. doi: 10.1016/j.chb.2013.07.005
- Mason, M. J., Mennis, J. & Schmidt, C. (2012). Dimensions of religiosity and access to religious social capital: Correlates with substance use among urban adolescents. *J Primary Prevent*, 33, 229-237. doi:10.1007/s10935-012-0283-y
- McGrath, A. (1997). Christelijke Theologie. Een introductie. Kampen: Uitgeverij Kok.
- Mishra, S. & Semaan, G. (2010). Islam in cyberspace. South Asian Muslims in America log in. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 54, 87-101. doi: 10.1080/08838150903550436
- Peeters, A. L. & d'Haenens, L. (2005). Bridging or bonding? Relationships between integration and media use among ethnic minorities in the Netherlands. *Communications*, 30, 201-231. doi: 10.1515/comm.2005.30.2.201
- Rasic, D., Robinson, J. A. & Sareen, J. (2012). Exploring the relationship between religious service attendance, mental disorders and suicidality among different ethnic groups: result from a nationally representative study. *Depression and Anxiety*, 29, 983-990. doi:10.1002/da.21978
- Romer, D., Bagdasarov, Z. & More, M. A. (2012). Older versus newer media and the well-being of United States youth. Results from a national longitudinal panel. *Journal of Adolescent Health*, 52, 613-619. doi:10.1016/j.jadohealth.2012.11.012
- Sanaktekin, O. H., Aslanbay, Y. & Gorgulu, V. (2013). The effects of religiosity on internet consumption. *Information, Communication & Society*, 16:10, 1553-1573. doi: 10.1080/1369118X.2012.722663
- Vasilenko, S. A., Duntzee, C. I., Zheng, Y. & Lefkowitz, E. S. (2013). Testing two process models of religiosity and sexual behavior. *Journal of Adolescence*, 36, 667-673. doi:10.1016/j.adolescence.2013.04.002
- Vries de, M. J. (2013). Technologie, overall om ons heen. Moderne ontwikkelingen in christelijk perspectief. Heerenveen: Groen
- Yuen, C. Y. M. (2013). Ethnicity, level of study, gender, religious affiliation and life satisfaction of adolescents from diverse cultures in Hong Kong. *Journal of Youth Studies*, 16, 776-791. doi: 10.1080/13676261.2012.756973

Appendix A

Tabel.

Religie en religieuze dichtheid als voorspellers van middelengebruik Alcohol, Roken en Cannabis gemodereerd door religieuze dichtheid of rooms-katholieke, protestantse en islamitische dichtheid.

	Alcohol			Roken			Cannabis		
	Stap 1	Stap 2	Stap 3	Stap 1	Stap 2	Stap 3	Stap 1	Stap 2	Stap 3
RKK/Belang	.836	.808	.818	.114 ^{***}	.108 ^{***}	.097 ^{***}	.314 ^{**}	.352 ^{**}	.238 ^{**}
Rel. dichtheid		1.003	1.003		1.005	1.005		.99 ^{**}	.991 ^{**}
RKK/Belang * Rel. dichtheid			.994			.964			.955
R ²	.249 ^{***}	.250 ^{***}	.250 ^{***}	.182 ^{***}	.184 ^{***}	.184 ^{***}	.167 ^{***}	.172 ^{***}	.174 ^{***}
RKK / Belang	.836	.868	.960	.114 ^{***}	.146 ^{***}	.146 ^{**}	.314 ^{**}	.356 ^{**}	.394 [*]
RK dichtheid		.998	.999		.982 ^{***}	.982 ^{***}		.992 [*]	.992
RKK / Belang * RK dichtheid			.993			1.001			.988
R ²	.249 ^{***}	.249 ^{***}	.250 ^{***}	.182 ^{***}	.191 ^{***}	.191 ^{***}	.167 ^{***}	.169 ^{***}	.169 ^{***}
RKK/Geen	1.187	1.149	1.147	.528 ^{**}	.496 ^{***}	.504 ^{**}	.343 ^{***}	.392 ^{***}	.391 ^{***}
Rel. dichtheid		1.003	1.003		1.005	1.005		.99 ^{**}	.99 ^{**}
RKK/Geen * Rel. dichtheid			1.001			.995			1.003
R ²	.249 ^{***}	.250 ^{***}	.250 ^{***}	.182 ^{***}	.184 ^{***}	.184 ^{***}	.167 ^{***}	.172 ^{***}	.172 ^{***}
RKK/Geen	1.187	1.243 [*]	1.085	.528 ^{**}	.753	.580	.343 ^{***}	.406 ^{***}	.388 ^{**}
RK dichtheid		.998	.996		.982 ^{***}	.979 ^{***}		.992 [*]	.991 [*]
RKK/Geen * RK dichtheid			1.008			1.02			1.003
R ²	.249 ^{***}	.249 ^{***}	.250 ^{***}	.182 ^{***}	.191 ^{***}	.192 ^{***}	.167 ^{***}	.169 ^{***}	.169 ^{***}
Prot/Belang	.775 ^{**}	.707 ^{**}	.576 ^{***}	.976	.833	.546 [*]	.367 ^{***}	.513 ^{**}	.562 [*]
Rel. dichtheid		1.003	1.0		1.005	1.0		.99 ^{**}	.991 [*]
Prot/Belang * Rel. dichtheid			1.01 ^{**}			1.021 ^{**}			.993
R ²	.249 ^{***}	.25 ^{***}	.251 ^{***}	.182 ^{***}	.184 ^{***}	.187 ^{***}	.167 ^{***}	.172 ^{***}	.172 ^{***}
Prot/Belang	.775 ^{**}	.585 ^{***}	.529 ^{***}	.976	.523 ^{**}	.403 ^{**}	.367 ^{***}	.45 ^{**}	.570
Prot. dichtheid		1.006 ^{***}	1.004 [*]		1.012 ^{***}	1.01 ^{***}		.996	.998
Prot/Belang * Prot. dichtheid			1.004			1.007			.991
R ²	.249 ^{***}	.251 ^{***}	.252 ^{***}	.182 ^{***}	.191 ^{***}	.192 ^{***}	.167 ^{***}	.168 ^{***}	.169 ^{***}
Prot/Geen	1.597 ^{***}	1.520 ^{**}	1.292	1.741 ^{**}	1.59 ^{**}	1.118	.902	1.093	.916
Rel. dichtheid		1.003	1.001		1.005	1.002		.99 ^{**}	.988 ^{***}
Prot/Geen * Rel. dichtheid			1.021 ^{**}			1.028 ^{**}			1.022 [*]
R ²	.249 ^{***}	.25 ^{***}	.252 ^{***}	.182 ^{***}	.184 ^{***}	.188 ^{***}	.167 ^{***}	.172 ^{***}	.174 ^{***}
Prot/Geen	1.597 ^{***}	1.347 [*]	.995	1.741 ^{**}	1.169	.796	.902	1.03	.762
Prot. dichtheid		1.006 ^{***}	1.004 [*]		1.012 ^{***}	1.01 ^{***}		.996	.994
Prot/Geen * Prot. dichtheid			1.014 ^{**}			1.013			1.014
R ²	.249 ^{***}	.251 ^{***}	.253 ^{***}	.182 ^{***}	.191 ^{***}	.193 ^{***}	.167 ^{***}	.168 ^{***}	.169 ^{***}

	Alcohol			Roken			Cannabis		
	OR			OR			OR		
	Stap 1	Stap 2	Stap 3	Stap 1	Stap 2	Stap 3	Stap 1	Stap 2	Stap 3
Islam/Belang	.129***	.122***	.138***	.404***	.366***	.388**	.256***	.31***	.217***
Rel. dichtheid		1.003	1.003		1.005	1.005		.99**	.988***
Islam/Belang * Rel. dichtheid			.988			.995			1.029*
R ²	.249***	.250***	.250***	.182***	.184***	.184***	.167***	.172***	.174***
Islam/Belang	.129***	.148***	.165***	.404***	.383***	.355**	.256***	.27***	.16***
Islam. dichtheid		.994	.995		1.002	1.001		.998	.993
Islam/Belang * Islam. dichtheid			.995			1.003			1.018
R ²	.249***	.250***	.250***	.182***	.183***	.183***	.167***	.167***	.168***

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Noot: Gecontroleerd voor sekse, leeftijd en stedelijke dichtheid.

Appendix B

Tabel.

Religie en religieuze dichtheid als voorspellers van schermtijd Televisie, Gamen en Internet gemodereerd door religieuze dichtheid of rooms-katholieke, protestantse en islamitische dichtheid.

	Schermtijd TV			Schermtijd Gamen			Schermtijd Internet		
	β			β			β		
	Stap 1	Stap 2	Stap 3	Stap 1	Stap 2	Stap 3	Stap 1	Stap 2	Stap 3
RKK/Belang	.022	.022	.017	.006	.004	.004	-.023	-.024	-.027*
Rel. dichtheid		-.002	-.012		.018	.019		.007	.0
RKK/Belang * Rel. dichtheid			.035*			-.004			.021
R ²	.031***	.031	.032*	.188***	.188	.188	.055***	.055	.056
RKK / Belang	.022	.03*	.044**	.006	.018	.029	-.023	-.017	.004
RK dichtheid		-.034*	-.024		-.047***	-.04*		-.028	-.013
RKK / Belang * RK dichtheid			-.028			-.022			-.041*
R ²	.031***	.032*	.032	.188***	.190***	.190	.055***	.056	.057*
RKK/Geen	-.014	-.013	-.014	-.026*	-.029*	-.029*	-.026	-.027	-.027
Rel. dichtheid		-.002	-.006		.018	.018		.007	.006
RKK/Geen * Rel. dichtheid			.014			.0			.002
R ²	.031***	.031	.031	.188***	.188	.188	.055***	.055	.055
RKK/Geen	-.014	-.002	-.011	-.026*	-.009	-.02	-.026	-.016	-.027
RK dichtheid		-.034*	-.039*		-.047***	-.054***		-.028	-.035*
RKK/Geen * RK dichtheid			.016			.019			.019
R ²	.031***	.032*	.032	.188***	.19***	.19	.055***	.056	.056
Prot/Belang	-.108***	-.108***	-.045*	-.049***	-.058***	-.036*	-.078***	-.081***	-.049**
Rel. dichtheid		-.002	.065***		.018	.041*		.007	.041*
Prot/Belang * Rel. dichtheid			-.151***			-.051**			-.077***
R ²	.031***	.031	.041***	.188***	.188	.188**	.055***	.055	.058***
Prot/Belang	-.108***	-.054**	.015	-.049***	-.032	-.013	-.078***	-.046*	-.005
Prot. dichtheid		-.088***	.012		-.028	-.001		-.053**	.005
Prot/Belang * Prot. dichtheid			-.172***			-.047			-.1***
R ²	.031***	.035***	.042***	.188***	.189	.189	.055***	.057**	.057***
Prot/Geen	-.012	-.012	-.015	-.029*	-.032*	-.033*	-.019	-.02	-.024
Rel. dichtheid		-.002	-.005		.018	.017		.007	.003
Prot/Geen * Rel. dichtheid			.01			.003			.011
R ²	.031***	.031	.031	.188***	.188	.188	.055***	.055	.056
Prot/Geen	-.012	.009	-.006	-.029*	-.023	-.027	-.019	-.007	-.027
Prot. dichtheid		-.088***	-.097***		-.028	-.03		-.053**	-.062***
Prot/Geen * Prot. dichtheid			.027			.007			.035*
R ²	.031***	.035***	.035	.188***	.189	.189	.055***	.057**	.057*

	Schermtijd TV			Schermtijd Gamen			Schermtijd Internet		
	β			β			β		
	Stap 1	Stap 2	Stap 3	Stap 1	Stap 2	Stap 3	Stap 1	Stap 2	Stap 3
Islam/Belang	.104***	.105***	.103***	.028*	.023	.017	.07***	.068***	.069***
Rel. dichtheid		-.002	-.003		.018	.011		.007	.008
Islam/Belang * Rel. dichtheid			.005			.019			-.004
R ²	.031***	.031	.031	.188***	.188	.189	.055***	.055	.055
Islam/Belang	.104***	.032*	.1***	.028*	-.032*	.025	.07***	.015	.072***
Islam. dichtheid		.167***	.271***		.137***	.225***		.125***	.214***
Islam/Belang * Islam. dichtheid			-.175***			-.147***			-.148***
R ²	.031***	.047***	.057***	.188***	.199***	.206***	.055***	.065***	.071***

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Noot: Gecontroleerd voor sekse, leeftijd en stedelijke dichtheid.

Appendix C

Tabel.

Religie en religieuze dichtheid als voorspellers van welbevinden, schermtijd televisie, gamen en internet gemodereerd door religieuze dichtheid of rooms-katholieke, protestantse en islamitische dichtheid.

	Seksueel risicogedrag			Welbevinden		
	OR			β		
	Stap 1	Stap 2	Stap 3	Stap 1	Stap 2	Stap 3
RKK/Belang	.654	.679	.680	.044 ^{***}	.043 ^{**}	.042 ^{**}
Rel. dichtheid		.997	.997		.009	.008
RKK/Belang * Rel. dichtheid			.994			.002
R ²	.24 ^{***}	.241 ^{***}	.241 ^{***}	.042 ^{***}	.042	.042
RKK / Belang	.654	.679	.77	.044 ^{***}	.047 ^{***}	.035 [*]
RK dichtheid		.998	.999		-.012	-.02
RKK / Belang * RK dichtheid			.989			.022
R ²	.24 ^{***}	.241 ^{***}	.241 ^{***}	.042 ^{***}	.042	.042
RKK/Geen	.674 [*]	.702 [*]	.68 [*]	.029 [*]	.028 [*]	.027 [*]
Rel. dichtheid		.997	.996		.009	.006
RKK/Geen * Rel. dichtheid			1.013			.008
R ²	.24 ^{***}	.241 ^{***}	.242 ^{***}	.042 ^{***}	.042	.042
RKK/Geen	.674 [*]	.707 [*]	.447 ^{***}	.029 [*]	.033 [*]	.033
RK dichtheid		.998	.993 [*]		-.012	-.012
RKK/Geen * RK dichtheid			1.03 ^{***}			.0
R ²	.24 ^{***}	.241 ^{***}	.244 ^{***}	.042 ^{***}	.042	.042
Prot/Belang	.364 ^{***}	.401 ^{***}	.452 ^{***}	.013	.009	.001
Rel. dichtheid		.997	.998		.009	.0
Prot/Belang * Rel. dichtheid			.992			.02
R ²	.24 ^{***}	.241 ^{***}	.241 ^{***}	.042 ^{***}	.042	.042
Prot/Belang	.364 ^{***}	.449 ^{***}	.538 [*]	.013	-.001	-.003
Prot. dichtheid		.995	.997		.023	.02
Prot/Belang * Prot. dichtheid			.993			.006
R ²	.24 ^{***}	.241 ^{***}	.242 ^{***}	.042 ^{***}	.042	.042
Prot/Geen	1.005	1.064	.996	-.03 [*]	-.031 [*]	-.033 [*]
Rel. dichtheid		.997	.996		.009	.008
Prot/Geen * Rel. dichtheid			1.008			.004
R ²	.24 ^{***}	.241 ^{***}	.241 ^{***}	.042 ^{***}	.042	.042
Prot/Geen	1.005	1.154	.965	-.03 [*]	-.035 [*]	-.023
Prot. dichtheid		.995	.994 [*]		.023	.03
Prot/Geen * Prot. dichtheid			1.009			-.021
R ²	.24 ^{***}	.241 ^{***}	.242 ^{***}	.042 ^{***}	.042	.042

	Seksueel risicogedrag			Welbevinden		
	OR			β		
	Stap 1	Stap 2	Stap 3	Stap 1	Stap 2	Stap 3
Islam/Belang	.525 ^{***}	.559 ^{**}	.586 [*]	.048 ^{***}	.046 ^{**}	.048 ^{**}
Rel. dichtheid		.997	.998		.009	.011
Islam/Belang * Rel. dichtheid			.994			-.007
R ²	.24 ^{***}	.241 ^{***}	.241 ^{***}	.042 ^{***}	.042	.042
Islam/Belang	.525 ^{***}	.445 ^{***}	.623	.048 ^{***}	.048 ^{**}	.047 ^{**}
Islam. dichtheid		1.007	1.012 ^{**}		.0	-.001
Islam/Belang * Islam. dichtheid			.986 [*]			.001
R ²	.24 ^{***}	.241 ^{***}	.243 ^{***}	.042 ^{***}	.042	.042

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Noot: Gecontroleerd voor sekse, leeftijd en stedelijke dichtheid.